

Т. М. Титаренко

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРАКТИКИ ЖИТТЕКОНСТРУЮВАННЯ: АБРИС КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ

Соціально-психологічні практики розглянуто як повторювані, звичні акти повсякденного життя, що перманентно конструюють особистість. Визначено такі характеристики практик, як периферійність, спільність, конвенційність, передбачуваність, регулярність, звичність. Запропоновано ризоморфну модель практик життєконструювання, базисними компонентами якої є індивідуально-культурне самоконституювання, побудова комунікативного простору взаємодії особистості і соціуму, конфігурування реальностей на певній історичній дистанції.

Ключові слова: практики, життєконструювання, особистість, повсякденність, ризоморфна модель.

Проблема. Коли перераховуються дисципліни, у межах яких практики стають сьогодні чи не основною категорією, психології серед них немає. Ідеться зазвичай про антропологію, філософію, історію, соціологію, політологію, теорію мови, літературознавство [3, с. 12]. Водночас без суто психологічного аналізу буденних, одноманітних контекстів життя особистості, рутинізованих, звичних манер поведінки, нерефлексованих форм здобування знання, тривіальних способів інтерпретації повсякденного досвіду вже годі обійтися. Отже, спроба надати концептові практик саме соціально-психологічного статусу стає *актуальним* науковим завданням.

Чому практики так довго не були предметом наукового аналізу? Де вони ховалися від пильних очей дослідника? Думається, тут річ у тому, який кут зору вибирався, яка методологія ставала провідною.

Для персонолога, який не уявляє собі інших підходів, крім класичних раціоналістичних із їхньою претензією на повну об'єктивність, головним фокусом дослідження був і залишається пошук точного й остаточного портрету особистості з однозначними зв'язками між її властивостями і зовнішнім середовищем. У соціумі завжди знаходяться активні подразники, на які особистість рецептивно відповідає, і сила її відповіді визначається насамперед інтенсивністю чи то економічної кризи, чи тоталітарних репресій, чи виховних впливів. Коротше кажу-

чи: “Яка шана, така й дяка”; “Який голос, такий і відголос”; “Як Сірка годують, так він і гавка”.

Для психолога-оптиміста, який і досі радісно сповідує гуманістичну некласичну методологію, особистість стає повноцінним суб’єктом, автором свого життя. Зовнішні умови її змін уже далеко не абсолютні, а відносні, імовірнісні. Провідною стає залежність не від об’єктивних, а від суб’єктивних факторів [6, с. 20]. І тут розквітають дослідження мотиваційної сфери, ціннісних орієнтацій, піраміди потреб, копінг-стратегій, технологій подолання. Коротше кажучи: “Я не здамся без бою!”, “Хай краще світ прогнеться під нас!”.

Психолог, зацікавлений постнекласичною методологією, змінює індивідуалістичну парадигму на парадигму поля, простору, контексту, ландшафту. Ракурс досліджень переміщується з геологічних розвідок глибинної сутності, внутрішнього єства особистості на процес її вибудови, інтерпретації, конструювання, що розгортається на поверхні життя. Увага повертається до звичних, повсякденних життєвих ситуацій, у яких ми повсякчас опиняємося, до край мінливого світу, із яким особистість примудряється бути в діалозі, рухаючись із не меншою, ніж він, швидкістю. Коротше кажучи: “Головне – не перемога, головне – участь”.

І тут, нарешті, практики з непомітного, нерелексованого фону стають фігурою, яка привертає увагу психолога-дослідника. Виявляється, є потреба визначитися зі змістом цього поняття в соціально-психологічному ракурсі, виокремити властивості практик, значущі для особистості, розібратися з тими аспектами її життя, які протягом тривалого часу залишалися не артикульованими. Отже, *метою статті* є попереднє накреслення контурів життєконструювання, що відбувається в повсякденних практиках.

Практики називають формами життя (П. Вітгенштейн), рутинізованими способами поведінки (А. Реквіц), практичними знаннями (М. Полані), поточними соціальними подіями (П. Штомпка) тощо. У кожному із цих визначень підкреслюється окремий значущий для певного автора аспект практикування. Привертає увагу динаміка наукових поглядів М. Фуко, який починав із визначення практик як способів робити справи, способів діяти і мислити, а закінчив практиками як способами турботи про себе, техніками конституювання себе.

Практики визначають як діяльнісний контекст, у якому інтерпретується висловлювання або поведінка [3, с.18], як сукупність заведених у культурі, традиційних способів діяльності, навичок поводження з предметами (Дж. Серль). Наприклад, можна говорити про практики дослідження і впровадження, практики наукової дискусії,

практики розв'язання спорів, практики економічної діяльності, практики політичної участі.

Аби визначитися з місцем практик у персонологічному дискурсі, спробуймо акцентувати увагу насамперед на тих їхніх властивостях, що є значущими для особистісних конструкцій і реконструкцій.

Перше, що впадає у вічі при спробі наблизитися до психологічного змісту практик, це їхня периферійна, фоновая природа. А що таке для особистості фон? Це щось нерелексоване і тому практично непомітне, що постійно поруч. Фон не є і ніколи не був спеціально прихованим, замаскованим, невідчутним. І все ж його зазвичай не помічають, оскільки на цьому невиразно-знайомому тлі постійно відбувається щось таке, що зацікавлює, уражає, інтригує, відволікає. Фон функціонує як умова, що надає домінуючій фігурі смислової визначеності. Важко не погодитися з В. Вітгенштейном: не те, що ми робимо цієї хвилини, задає наші судження, поняття й реакції, а все сум'яття того, що утворює фон. Найважливіші для нас аспекти речей приховано через свою простоту і повсякденність [2, с. 166-167].

Друга властивість практик випливає з першої. Фон, на якому розгортається життя, не може раптово змінити окрема людина, ідучи за власними імпульсами. Фон як досить усталене й консервативне утворення змінюється тільки спільно, укупі і поступово. Для практикування завжди потрібні “інші”, про яких М. Гайдеггер казав, що це ті, від кого людина себе не відрізняє, хто є частиною її життя (див. [3, с. 65]. “Інші” – не ті, хто існує окремо від мене, не ті, кому я себе протиставляю, а ті, із ким я поділяю власну повсякденність.

Визначальною характеристикою особистісного практикування стає не звична неklasична дихотомія “Я” – “інші”, а синтетичне постнеklasичне новоутворення, яке можна назвати “колективністю”, звільненою від піонерсько-радянських конотацій, “спів-буттям”, “спільністю”. Підкреслюючи саме цю властивість практик, А. Макінтайр визначає їх як вид кооперативної діяльності, що має історію (див. [там само, с. 210]).

Співавторство інших у повсякденному житті особистості проявляється у фразах типу “це подобається всім нормальним людям”, “так заведено в нашому товаристві”. Ця властивість практик прозирає в бажанні в більшості буденних ситуацій не привертати уваги, не впасти у вічі, бути як усі, тобто відповідати конвенційним нормам. Водночас спів-буття передбачає можливість змагатися, конкурувати, вигідно акцентувати саме в контексті спільності власні відмінності.

Чергова властивість практик, що визначає їхню природу, є нормативністю, конвенційністю, яка регулює поведінку як особистості, так і соціуму. Зауважимо разом із Вітгенштейном: “...неможливо, щоб

правил дотримувалася тільки одна людина і всього лише одного разу” [2, с. 199]. Правила за визначенням є колективними і регулярними. Вони можуть існувати у формі правил гри, правил етикету, рецептів, інструкцій, приказок, законів. Панк не менш правиловідповідний, ніж банківський клерк, оскільки його вчинки, одяг, мова є повторюваною колективною поведінкою [3, с. 85].

Правила актуалізуються, коли людина потрапляє до певного середовища. Але зовнішніх обставин для того, щоб раптом перетворитися на панка, замало. Людина може неявно запропоновані правила приймати чи не приймати. Особистісний компонент дотримання правил полягає саме в акті добровільного прийняття набору правил, які, повторюючись, утворюють цілісний стиль життя.

Зацікавлює визначення соціального, яке наводить один із сучасних теоретиків відродженого прагматичного повороту А. Реквіц. Соціальне, на його думку, існує не в головах людей, не в дискурсі, не в інтерсуб’єктивній взаємодії, а в рутинізованих способах поведінки, тобто в практиках як непомітних із першого погляду, нерефлексованих символічних структурах. Практики передбачають інтуїтивне розуміння того, що можна осмислено говорити й робити, зважаючи на певні правила, принципи, інструкції (див. [там само, с. 32-33]).

За П. Бурдьє, диспозиції, що породжують практики, формуються протягом тривалого часу можливостями і неможливостями, свободами і необхідностями, дозволами і заборонами. Згадаймо, що, прагнучи подолати розрив між соціумом і людиною, характерний для неklasичної персонології, розрив між макро- і мікроаналізом соціальних реалій, Бурдьє ввів поняття габітусу, що є системою диспозицій, породжуваних соціальним середовищем [1].

Якихось надто оригінальних, неймовірних практик не існує, вони виключаються з обігу. Досвід гарантує правильність і стабільність практик, їхню постійність у часі надійніше, ніж усі формальні правила та експліцитні норми.

Практики в розумінні Бурдьє не потребують пояснень і можуть здаватися зовнішньому спостерігачеві алогічними або безглуздими [там само]. Практикуючи, людина, яка інколи не в змозі пояснити, як і чому вона діє, уміло вправляєється з відповідними навичками, майстерно передає свої вміння іншим, інтерпретує досвід, якого набуває. Практики зазвичай безпосередньо зрозумілі й передбачувані; вони сприймаються як само собою зрозуміле.

Про безособистісність повсякденних практик пише також і П. Штомпка. Він наголошує на тому, що практики є синтезом того, що відбувається в суспільстві, і того, що роблять люди. Суспільство не розчиняється в особистості, й особистості не поглинаються суспільст-

вом. У конкретній дійсності суспільство будується не з індивідуальних дій і не із соціальних фактів, а з їхнього злиття, тобто з актуальних соціальних подій, що і є практиками. Отже, практики є синтетичним продуктом, який виникає в результаті злиття суспільних обставин, з одного боку, і здібностей людей, які діють, – із другого (див. [7]).

Серед характеристик соціально-психологічних практик слід назвати також їхню звичність, рутинність. Е. Гідденс узагалі пропонує як синонім практик термін “рутини”, оскільки узвичаєні практики здійснюються звичним чином у ході повсякденної життєдіяльності. Вони повторюються і відтворюються в однаковій манері з дня на день [4].

Необхідно також підкреслити суто особистісний спосіб передавання практичних навичок: від батька – дитині, від учителя – учневі. Так передаються практики їжі, розмови, гігієни тощо. Жодним іншим чином, крім спільного практикування, не можна опанувати балет, медицину чи бойові мистецтва. Як пише М. Полані, практичне знання завжди неявне. Людина часто не знає і не може пояснити, як саме вона щось робить, навіть якщо володіє цією навичкою досконало (див. [3, с. 74]). Не дивно, чому саме в такій традиційній країні, як Велика Британія, поширений принцип тьюторства, тобто персонального навчання кожного студента Оксфорда і Кембриджа окремим тьютором-наставником. Адже традиція, за Е. Гобсбаумом, потребує дотримання і, водночас, дає осмислені координати для змін (див. [там само, с. 80]).

Відповідаючи на запитання, як проявлятися в соціальній дійсності, як існувати, у якому просторі рухатися, завдяки чому змінювати своє життя, практики визначають способи існування, руху, самопобудови. Дієслова, у яких позначаються практики, нотують манеру особистісного буття. Через практики перед особистістю розкриваються можливості відбутися в певній соціальній постаті – як мати, друг, науковець, політик або поет.

Отже, конструкт соціально-психологічних практик уводиться для позначення повторюваних, фонових актів конструювання особистістю ландшафту власного життя. Саме практики дають змогу залишатися на поверхні життя, у його повсякденності, не претендуючи на міфічні занурення в архетипні глибини чи містичні злети в трансцендентні духовні надреальності. Практики завжди заземлені, реальні й конкретні, що аж ніяк не говорить про їхню примітивність.

Тепер спробуймо уявити, як саме із соціально-психологічних практик складається модель повсякденного особистісного життєконструювання. Абрис моделі, яка буде уточнюватися протягом дальшого комплексного дослідження лабораторної теми, є попереднім означенням її конфігурації, її сьогодишнім баченням.

Зрозуміло, що складні самоорганізовані системи набагато важче моделювати, ніж системи лінійні, замкнені, прості. “Тримальна конструкція” моделі передбачає певну структурну організацію та напрями функціонування, розгортання. Як таку конструкцію можна розглядати децентровану ризому [5].

Одним із базисних компонентів ризоморфної моделі практик життєконструювання є перманентне конституювання особистістю самої себе як відкритої, децентрованої, нерівноважної самоорганізованої системи. Відкритість особистості передбачає вільний обмін енергією та інформацією із соціальним середовищем, взаємозбагачення різнобарвних персонально- культурних контекстів.

У постмодерністській парадигмі природа особистісної процесуальності змінюється завдяки несподіваним конфігураціям подій. Із великої кількості подій, що трапляються, лише деякі поєднуються в смислові низки, визначаючи специфіку асиміляції досвіду. Конституювання певних ланцюжків, тематичних серій подій відбувається під час їхньої взаємокомунікації та діалогу із зовнішнім середовищем, з економічним, політичним, етнокультурним, релігійним контекстами. Не загубитися в усіх цих контекстах, не розпорошитися, утративши впізнаванність, особистості допомагають рутинізовані, звичні манери поведінки, стереотипні способи реагування на повсякденні ситуації.

Другий компонент, у назві якого також підкреслюється процесуальність, є плетенням комунікативного простору взаємодії особистості і соціуму. Цей простір значущих стосунків особистості і реальних та уявних “інших” теж є ризоматичним, тобто має внутрішній потенціал до самоорганізації.

Минуле, теперішнє і майбутнє не існують у цьому просторі окремо одне від одного, не розгортаються послідовно. Адже в житті особистості жодні по-справжньому значущі стосунки ніколи не завершуються повністю. Відповідно до набутого досвіду, чергових випробувань, нових взаємин колишні стосунки можуть несподівано переінтерпретовуватися в якихось несподіваних контекстах, знецінюватися, переоцінюватися, набувати нових значень. Коли саме давній невдалий вибір, ризикована пригода, якась сильна образа, професійна невдача, колізії побудови дружніх, сімейних чи любовних стосунків пригадаються, переосмисляться і почнуть впливати на сьогоднішнє, передбачити неможливо. Тут править Його Величність Випадок. Так само майбутнє з його очікуваннями, домаганнями, планами, цілями, мріями, фантазіями щодо сьогоднішніх значущих стосунків також впливає на строкате плетиво актуального комунікативного простору.

І все ж попри його принципову багатоплановість, динамічність, схильність до утворення мереж і лабіринтів комунікативний простір

особистості має відносну стабільність, й утримує він її завдяки повсякденним практикам із їхньою регулярністю, передбачуваністю, рутинністю.

Третім компонентом моделі є конфігурування реальностей на певній історичній дистанції, яку долає особистість протягом життя. Сучасна людина своїм виглядом нерідко скидається на унісекс, не підкреслюючи в зовнішності традиційних ознак своєї статі; вона також не відповідає колишнім уявленням про те, як мала б виглядати, одягатися, спілкуватися, проявлятися в соціумі особа її віку. Звільняючись від застарілих соціальних стереотипів, розхитуючи їх, орієнтуючись на модний сьогодні здоровий спосіб життя, вона досягла і продовжує досягати певної свободи вікового руху. Вік дедалі більше стає умовною одиницею, продуктом конвенційних угод особистості і відповідного культурного середовища.

Відповідно до тлумачення особистістю етапів життєвого шляху, який уже пройдено, який долається і який ще попереду, по-різному конструюються реальності життєздійснення. Історична дистанція, яка залишилася, перестає бути непроголошеним вирокком, а стає продуктом конструювання, у якому бере участь як особистість, так і її оточення, значущі спільноти, суспільство загалом.

Низки подій, із яких складається життєвий шлях, мають не завжди явний нелінійний зв'язок. Кожна проблемна, гостра життєва ситуація передбачає несподівані флуктуації, переходи на інші траєкторії життєвого шляху. Кризи стають точками біфуркації, лініями зламу, що розривають застарілі зв'язки особистісних субструктур, щоб зв'язати їх по-новому, давши людині змогу інакше трактувати свою життєву історію, сьогодення і перспективи. І тут знову практики як неререфлексовані, усталені форми здобування знань, досить тривіальні, узвичаєні в культурі способи інтерпретації повсякденного досвіду дають особистості змогу певним чином "цементувати" конфігурування реальностей, не дозволяючи їм переходити в шизофренічний хаос.

Висновки. Соціально-психологічні практики розгортаються на поверхні життя як повсякденні повторювані акти особистісних самовиявів, що перманентно конструюють особистість. Серед характеристик практик слід відзначити периферійність, спільність, конвенційність, передбачуваність, регулярність, звичність.

Функціонування практик життєконструювання можна подати у вигляді ризоморфної моделі, базисними компонентами якої є індивідуально-культурне самоконституювання, побудова комунікативного простору взаємодії особистості і соціуму, конфігурування реальностей на певній історичній дистанції. Повсякденні соціально-психологічні практики виконують роль пагінців, гілок ризоморфної структури, що

взаємно детермінуються. Коли один із напрямів розвитку, один із пагі-нців утрачає актуальність і поширеність, стає тупиковим, починається практикування в іншому напрямі. Розгалуження гілок і гілочок ризому виникають у точках біфуркації, що приводять до відчутних змін у жит-теконструюванні. Запропонована модель не є статичною, у ній закла-дено власну динаміку самоперетворень, оскільки кожний із її компо-нентів – конституювання себе, плетення комунікативного простору та конфігурування реальностей – схильний до самозмін, відгукується на зміни інших компонентів і стимулює дальші модифікації децентрованої ризому.

Системи, які історично розвиваються, мають більшу складність навіть порівняно із системами, що саморегулюються, а особистість, безумовно, належить до таких систем. Із плином часу вона формує нові рівні своєї організації, змінює ризоморфну структуру. Складні зміни відбуваються з оборотністю-необоротністю самих процесів роз-витку. Отже, перспективним є даліше дослідження стабілізаційної та інших функцій практик у життеконструюванні.

Л і т е р а т у р а

1. Бурдые П. Структура, габитус, практики [Електронний ресурс] / П. Бурдые // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т. I. – № 2. – Ре-жим доступу : <http://lib.rin.ru/doc/i/79629p7.html>
2. Витгенштейн Л. Философские исследования / Л. Витгенштейн // Философ-ские работы. – Ч. 1. – М. : Гнозис, 1994. – 612 с.
3. Волков В. В. Теория практик / В. В. Волков, О. В. Хархордин. – СПб. : Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2008. – 298 с.
4. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – М. : Академический Проект, 2003. – 528 с.
5. Зарубина Т. А. Философский дискурс французского постмодерна: модель нелинейной онтологии : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. фило-сос. наук / Т. А. Зарубина. – Екатеринбург, 2005. – 24 с.
6. Зинченко Ю. П. Типы рациональности в развитии научного психологичес-кого знания: классика, неклассика, постнеклассика / Ю. П. Зинченко // Мате-риалы 5-го съезда Российского психологического общества : в 3-х т. – М., 2012. – Т. 1. – С. 19–21.
7. Черняк Д. С. Концепція соціальних змін Петра Штомпки: теоретико-методологічний потенціал : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук / Д. С. Черняк. – К., 2006. – 16 с.

Титаренко Т. М. Социально-психологические практики жизнекон-струирования: абрис концептуальной модели

Социально-психологические практики рассмотрены как повторяющиеся, привычные акты повседневной жизни, перманентно конструирующие лич-ность. Определены такие характеристики практик, как периферийность, общ-ность, конвенциональность, предсказуемость, регулярность, привычность.

Предложена ризоморфная модель практик жизнеконструирования, базисными компонентами которой являются индивидуально-культурное самоконституирование, построение коммуникативного пространства взаимодействия личности и социума, конфигурирование реальностей на определенной исторической дистанции.

Ключевые слова: практики, жизнеконструирование, личность, повседневность, ризоморфная модель.

Tytarenko T. M. Socio-psychological practices of life construction: outline of the conceptual model

Socio-psychological practices are treated as usual reproduced acts of everyday life by which personality is everconstructed. Such characteristics as peripheryness, unanimity, conventionality, predictability, regularity and habitualness are defined. The rhizomorphical model of life-constructing which includes such components as individual cultural self-constituting, building of the space person-socium communication, configuring of reality in time is proposed.

Key words: practices, life-constructing, personality, everyday-life rhizomorphical model.

© Титаренко Т. М.

В. А. Крайчинська

**КРИТЕРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЬОЗНОГО/НЕСЕРЬОЗНОГО
ЯК АТИТЮДНИХ МОДУСІВ ЖИТТЕКОНСТРУЮВАННЯ
ОСОБИСТОСТІ**

Аналізуються серйозне і легковажне соціально-психологічні са-монастановлення особистості. Планування, деталізація, правила, алгоритмізація виступають інструментами реалізації серйозного настановлення в життєвих практиках, а визначення загального напрямку-вектора, вільний сценарій, мінімізація обмежень, відмова від зайвих зусиль дають можливість реалізувати легке ставлення в практиках життєконструювання особистості. За головний критерій, що визначає модуси серйозного/легкого в особистісному життєконструюванні, взято міру значущості, досяжності, реальності та контролю певної сфери життя.

Ключові слова: серйозне, несерйозне, легковажне, соціально-психологічні настановлення особистості, життєконструювання, життєві практики.

Проблема. Однією із функцій соціально-психологічного настановлення особистості в просторі життєконструювання є опанування невизначеності, самоорганізація в сучасному ацентричному, неієрархізованому, некерованому постмодерному світі. Відповідні актуальні життєві практики можуть бути спрямовані або ж на подо-